

Łątkowski, Waldemar

Uwłaszczenie chłopów w Ordynacji Opinogórskiej

Rocznik Mazowiecki 15, 233-237

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Waldemar Łątkowski

Uwłaszczenie chłopów w Ordynacji Opinogórskiej

Dobra Opinogóra, jak to określano dawniej „Dom Krasieńskich”, stały się ordynacją na mocy ukazu cara Mikołaja I w 1844 r. (5/17 lipca) i potwierdzone w 1861 r. Pierwszym właścicielem ordynacji został Wincenty Krasieński (zm. 1858), po nim na krótko syn Zygmunt Krasieński (poeta), który przed śmiercią (1859 r.) przekazał cały majątek najstarszemu synowi – Władysławowi (ur. 1844 r.). Ordynacja w chwili przeprowadzanego uwłaszczenia, tj. w latach 1867–1868 składała się z 16 folwarków, 33 tzw. sekcji i obejmowała obszar 14,514 morgów ziemi, w tym 6269 morgów lasu, co stawiało ten majątek w rzędzie większych latyfundiów na Północnym Mazowszu¹. Ogółem – zgodnie z ukazem carskim z 1864 r. – uwłaszczono w całym majątku 890 osad chłopskich w 40 wsiach, wyznaczając im 10 779 morgów ziemi, w tym 275 mórg nieużytków. Średnio na jedną osadę włościańską wypadało tu ponad 12 morgów gruntu oraz liczne tzw. „dogodności” w tym serwituty: pastwiska, opał, budulec, ściółka i inne.

W drodze uwłaszczenia najwięcej ziemi posiadli chłopci ze wsi Pomorze (34 morgi – na osadę), Grędzice (31), Dzbonie (20,3), Kuchary (19,2), Kąty (17) i Czernice (16). Najmniej zaś ze wsi Gołoty Nowe (3), Opinogóra Górna (2,9), Opinogóra Dolna (1,8), Gołoty (1,6) i Lekowo (1,4). Oceniając wielkość uwłaszczonych tu osad, należy stwierdzić, że mieściła się ona w kategorii średniej dla dóbr prywatnych, ale odstawała *in minus* od innych typów własności, w szczególności od majoratów czy dóbr skarbowych. Bliżej stan uwłaszczenia chłopów w Ordynacji Opinogórskiej przedstawia poniższa tabela²:

¹ Księgi Hipoteczne Dóbr Opinogóra, s. 18-59, Archiwum Notarialne w Ciechanowie; K. Groniowski, *Kwestia agrarna w Królestwie Polskim 1871-1914*, Warszawa 1966, s. 80.

² Archiwum m.st. Warszawy, Filia w Mławie, Akta Komisarza Makowskiego Spraw Włościańskich p. 1-480; wg tychże danych średnia wielkość osady chłopskiej, pochodzącej z uwłaszczenia wyniosła w powiecie makowskim:

w dobrach prywatnych – 10,8 morgów;

w dobrach skarbowych – 22,5 morgów;

w dobrach poduchowych – 6,6 morgów.

Tabela 1. Stan uwłaszczenia chłopów w Ordynacji Opinogórskiej

Lp.	Nazwa wsi	Uwłaszczenie			Data wykupu serwitutów	Pow. gruntów za serwitut na 1 osadę w morgach	Wysokość wynagrodzenia właściciela (rb, kop)
		Liczba osad	Pow. gruntów w morgach	Poprawki do rubryki nr 4			
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Opinogóra G.	10	29,4	-			191,17
2	Bacze	14	402,3	-	1888	5,0	3591,15
3	Wierzbowo	37	58,9	-			1133,67
4	Kołaki Kwasy	5	201,6	-	1888	5,7	2470,95
5	Opinogóra D.	28	50,2	51,3			1029,35
6	Kołaczkowo	48	500,4	-	1906	5,6	8168,99
7	Ościslwo	40	755,1	-			7115,86
8	Tatawy	5	79,3	97,6	1893	2,0	1178,89
9	Kuchary	9	173,2	272,0	1888	12,8	1584,80
10	Rombierz	9	7,7	8,4			177,22
11	Przążewo	11	421,1	-			6006,00
12	Lekowiec	15	295,2	-	1889	7,1	4840,47
13	Chruszczewo	17	143,2	151,4			2460,72
14	Pęchcin	7	199,2	-			2374,67
15	Sarnowa Góra	27	501,9	504,3			3933,47
16	Gutkowo	38	513,7	884,6			6803,49
17	Nowa Wieś	24	429,5	446,8			1571,79
18	Sobokleszcz	28	554,6	-			2412,46
19	Radziwilobórz	16	180,3	-			1746,92
20	Konstantynowo	5	113,7	-			840,00
21	Drażewo	30	103,8	-	1902	5,6	1928,18
22	Pałuki	20	19,4	21,2			432,5
23	Mieszki Bardony	11	15,5	18,4			309,83
24	Mieszki Ruszki	1	17,5	-			320,2
25	Gostkowo	16	28,2	37,6			533,33
26	Iłowokrasne	8	307,1	-			3651,40
27	Władysławowo	15	20,9	-			423,20
28	Dzbonie	30	624,4	-			6447,30

1	2	3	4	5	6	7	8
29	Czernice	41	698,5	-			9246,66
30	Gołoty Nowe	9	30,3	-			550,00
31	Gołoty	13	23,3	-			424,27
32	Bogucin	19	294,3	-			3558,18
33	Kąty	22	397,5	-	1906	4,6	6252,13
34	Pomorze	21	743,9	-			6772,30
35	Elżbiecin -Chrzanówek	116	499,2	-			5833,38
36	Krubin	36	133,5	136,6			2233,40
37	Grądzice	26	836,9	-			6449,59
38	Rzy	21	282,8	392,9			2768,40
39	Lekowo	28	43,7	-			768,54
40	Chrzanowo	14	33,1	-			369,65
	razem	890	10779,2				118 836,85

Źródło: W. Łątkowski, *Gubernia płocka w dobie reform agrarnych XIX wieku*, mps pracy doktorskiej, Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 1985, s. 218.

Chłopi małą ilość gruntów uprawnych otrzymanych w pierwszym etapie uwłaszczenia uzupełniali tak w Ordynacji, jak gdzie indziej licznymi służebnościami zwanymi też serwitutami. Te służebności, dość powszechne na omawianym terenie, obejmowały prawo włościan do pastwiska, opału, drewna do naprawiania budynków, do chrustu na ogrodzenia, karpinę na drzazgi do oświetlania i inne. Z tych użytków wspólnych największe znaczenie dla wsi miał niewątpliwie wolny wypas inwentarza oraz drzewo na opał i naprawę budynków. Serwitut pastwiskowy bywał często zróżnicowany w zależności od wielkości osady; większe mogły zazwyczaj wypasać cały swój inwentarz, mniejsze zaś tylko określoną ich liczbą i to często jednego rodzaju.

Tak np. z zapisanego w tabeli likwidacyjnej serwitutu dla wsi Kołaczkowo czytamy, iż 25 osadom chłopskim (z wszystkich 48) pozwolono pasać całe ich bydło na dworskiej łące po sprzęcie pierwszego siana, zaś 14 mniejszym pasać tylko 31 sztuk inwentarza za wskazaniem „na dworskich polach w czasie ugoru, na łąkach po sprzęcie siana z wyłączeniem” – jak to określano z dokładnością topograficzną – „łąki za młynem, która służy za wypas pierwszej grupie osad chłopskich”³. Wieś ta miała również prawo do pastwiska dla świń na polach dworskich w czasie ugoru.

Poszczególne wsie, a nawet osady – w zależności od wielkości i dostępności ich do danych użytków – miały bardzo zróżnicowaną prawem liczbę inwenta-

³ Księgi Hipoteczne dóbr Opinogóra, Służebności włościan, s. 42. Archiwum Notarialne w Ciechanowie.

rza, a nawet cały serwitut. Tak np. wieś Opinogóra Dolna w liczbie 28 włościan miała prawo pasać 66 sztuk rogatego inwentarza i 8 koni, z wyłączeniem wołów oraz pastwisko dla świń. Wieś Opinogóra Górna (gdzie znajdował się dwór hr. Wincentego Krasińskiego, stąd nazywano tę wieś niekiedy Opinogórą Hrabską) w ogóle nie posiadała żadnego serwitutu. Cała wieś Ościslowo mogła wypasać 134 sztuk roboczego inwentarza, 126 sztuk nieroboczego i 89 cieląt w lesie zwanym „ościslowski oddział”. Wieś Lekowiec miała prawo wypasać 41 sztuk inwentarza rogatego, 28 koni i 23 cieląt w lekowskim lesie. Mniejszym wsiom położonym w Ordynacji Opinogórskiej (których tu było sporo) często nie wyznaczano serwitutu wypasu (np. wieś Bacze), ale zapisywano im np. serwitut opału czy budulca⁴.

Drugim dość powszechnym w dobrach opinogórskich był serwitut leśny. Wiązało się to niewątpliwie z ogólnym dość dużym obszarem lasów występujących w całej ordynacji, choć rozproszonych nierówno w poszczególnych folwarkach⁵. I tak, 14 włościanom wsi Bacze pozwolono w lasach dóbr Opinogóra zbierać drewno (bez siekiery) w ilości 24 fur parokonnych corocznie na osadę. Wieś Opinogóra Dolna miała serwitut budulca w ilości 8 sosnowych drzew (15 cali/3 łokcie) i 25 łat oraz opału po dwa kubiczne sążnie ściętych drzew na osadę (z siekierą). Większym wsiom zabezpieczano z reguły większą liczbę służebności. Wieś Ościslowo składającą się z 40 osad miała prawo wjeżdzać co tydzień do lasu zwanego „ościslowski oddział” i pobierać corocznie 23 fury parokonne leżaniny, po jednej furze suszu do suszenia lnu i po jednej furze pni na oświetlenie. Wyżej wymienione osady miały też prawo z lasów właściciela otrzymywać do naprawy budowli 45 sosnowych drzew i 8 dębów (o średnicy 8-10 cali).

Wieś Lekowiec w ramach serwitutu leśnego mogła zbierać corocznie w lekowskim lesie 24 fury parokonne zbieraniny, rąbać chrust na ogrodzenie w ilości dwóch fur na osadę, a ponadto otrzymywać po jednym sosnowym drzewie, żerdzie na ogrodzenie i po 7 dębów 10-calowej średnicy. Opisana wysokość serwitutu leśnego była charakterystyczna dla dużych wsi, małe i średnie musiały się zadowolić skromniejszą wysokością wyznaczonych „służebności”. Do takich należały niewątpliwie takie wsie, jak Drążewo, Chruszczewo, Nowa Wieś, Rądziwilobórz, Konstantynowo, Nowokrasne i inne.

Nadużywanie serwitutów przez włościan, a także chęć szybkiego wprowadzenia prawidłowej gospodarki leśnej przez właścicieli legły u podstaw rozpoczęcia dobrowolnych umów między wsią a dworem o wykup serwitutów. W Ordynacji Opinogórskiej proces wykupu serwitutów rozpoczął się na dobre w 1888 roku, jego nasilenie przypada na pierwsze lata XX wieku, a ostateczne zakończenie tuż przed wybuchem I wojny światowej. Za zamianę serwitutów w dobrach Opinogóra średnio na osadę przyznano (wg niepełnych danych) ok. 6 morgów ziemi, co zgadzałoby się z ogólną tendencją w tym przedmiocie,

⁴ Księgi Hipoteczne dóbr Opinogóra, s. 43, Archiwum Notarialne w Ciechanowie.

⁵ Księgi Hipoteczne dóbr Opinogóra; zgodnie z Aktami Okręgowego Urzędu Ziemskiego w Warszawie stwierdza się, że ogólna przestrzeń leśna w ordynacji opinogórskiej wynosiła w 1856 r. – 5999 morgi 43 pr.

gdzie np. ww. współczynnik w pobliskim powiecie makowskim wynosił 5,2 morgi na osadę⁶. Z niepełnych danych urzędowych wynika, że najwięcej ziemi za serwitut posiadali włościanie ze wsi Kuchary (ok. 12,8 morgi – na osadę), Lekowiec (7,1), Kołaki Kwasy (5,7), Kołaczkowo (5,6) i Bacze (5,0), najmniej zaś wieś Tatary (2,0) i Kąty (4,6). Niektóre służebności nie podlegały wykupieniu i ich stosowanie miało miejsce w opisywanych dobrach jeszcze w okresie międzywojennym. Do takich należały niewątpliwie zwyczajowe świadczenia wobec prywatnych kościołów i kaplic oraz pracujących w nich osób duchownych.

W podobnej sprawie Ordynacja Opinogórska określała powinności dworu jak następuje:

- trzysta złotych polskich z góry na potrzeby kościoła;
- wolny letni paśnik dla 15 sztuk bydła, który przeznaczyl – jak to określono – „na zawsze Wincenty Krasiński dla księdza przy Kościele Filialnym Opinogórskim”;
- zabudowania, ogród i staw przy kościele położone przy drodze prowadzącej od dworu do Pomorza;
- oraz wolny wywóz corocznie 50 fur drzewa z lasów Hrabstwa Opinogóra na potrzeby dworu⁷.

Reasumując należy podkreślić, że uwłaszczenie chłopów i wykup serwitutów przyniosło obu stronom (tj. właścicielom dóbr Opinogóra jak i licznym rzeszom chłopów) namacalne korzyści. Dwór od tej pory mógł w pełni dysponować tak ziemią, jak i lasami, zaś wieś uczyła się stopniowo samowystarczalności i kapitalistycznej rywalizacji.

⁶ W. Łątkowski, *Wieś płocka w dobie reform agrarnych XIX wieku*, Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego 1985, s. 259, mps pracy doktorskiej.

⁷ Księgi Hipoteczne dóbr Opinogóra, Archiwum Notarialne w Ciechanowie.